

UNIUNEA EUROPEANĂ

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

Investește în oameni!

FONDUL SOCIAL EUROPEAN

Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013

Axa prioritară nr. 1 „Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere”

Domeniul major de intervenție 1.5 „Programe doctorale și post-doctorale în sprijinul cercetării”

Titlul proiectului: „**Rute de excelență academică în cercetarea doctorală și post-doctorală – READ**”

Academia Română - operator de date cu caracter personal nr. 17207 în scopul declarat "derulare programe post-doctorale"

Beneficiar: ACADEMIA ROMÂNĂ

Contract nr. POSDRU/159/1.5/S/137926

Raportul dintre discurs și realitatea socială pe care o descrie.

Studiu de caz: discursul medical despre țăran și lumea rurală între 1860-1910

Constantin Bărbulescu – tutore

Una dintre primele probleme pe care trebuie să le rezolve cercetătorul de astăzi este următorul: ce raport există între imaginea țăranului și a lumii rurale așa cum sunt descrise de medicii sfârșitului de secol al XIX-lea și realitatea socială pe care pretind că o descriu? Întrebarea se naște natural din sentimentul de alteritate pe care istoricul îl încearcă la lectura textelor medicale. Pentru că, am văzut, imaginea lumii țărănești, așa cum se oglindește ea în ochii medicilor, este una extrem de negativă. Ingredientele acesteia sunt mizeria fizică, sărăcia, incultura, boala și moartea. Dar astăzi, în cultura ambiantă a celui care scrie aceste rânduri, țăranul este văzut din cu totul altă perspectivă: țăranul a încetat să fie sălbaticul din propria societate, ba mai mult, s-a metamorfozat în bunul român. Metamorfoza începuse de fapt din epocă, dar nu cucerise încă toate spiritele. Astăzi, nu mai poți scrie despre țăran în modul în care la 1880 unii dintre medici își permiteau încă să scrie: ar provoca scandal. Ce s-a întâmplat deci între timp? Aceasta este o altă întrebare. Să ne oprim însă aici cu întrebările.

Încă de la primele contacte cu literatura igienistă, am bănuțit-o de nesinceritate; sau mai degrabă de generalizarea în negativ a unei realități de fapt multiforme și complexe. Dar, pe de altă parte, a descrie un țăran generic, așa cum fac medicii, aceasta nu trebuie să presupună un proces de generalizare a unei situații medii? Problema este că medicii parcă aleg din multitudinea de țărani ce li se perindă prin fața ochilor pe cel mai sărac pentru a-l pune în paginile scrierilor lor. În literatura medicală a sfârșitului de secol XIX lumea țărănească se identifică până la suprapunere cu mizeria socială. Or, tocmai acest aspect îl incriminăm noi. Pentru că de fapt privirea medicală nu descrie pur și simplu ceea ce i se înfățișează, ci se focusează doar pe unele chipuri pe care le scoate din penumbră,

UNIUNEA EUROPEANĂ

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

OIPOS DRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

în vreme ce altele plutesc în forme cețoase alături de discurs. Dar noi astăzi știm că nici o privire nu este inocentă: a descrie realitatea socială, oricât de obiectivi am încerca să fim, implică și o transformare a ei, iar medicii nu fac excepție.

Discursul medical despre țăran și lumea rurală însoțește întreaga noastră modernitate. L-am descoperit prin intermediul ultimei cărți a Constanței Vintilă-Ghițulescu¹ multiform și generos și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, atât de asemănător cu cel de după 1860. Dar același discurs evoluează totuși în timp. Să ne reamintim că toate temele pe care le-am analizat în capitolele părții a doua sunt tratate diferit la 1880 și 1900. Este drept că, pe de altă parte, concluziile rămân identice, semn că deși forma discursului s-a modificat, rațiunile sale rămân aceleași. Și cu toate acestea, cel puțin în unele situații, cunoașterea statistică a realității apropie ochiul medicului de realitatea socială și o pune în lumină într-un spectru mai larg. Să ne gândim de pildă la descrierea locuințelor țărănești, care până la începutul secolului al XX-lea este pur impresionistă și centrată oarecum pe „relele igienice” ale bordeiului, care totuși nu este peste tot o simplă „groapă” în pământ, un „mormânt” omenesc, și nici o „vizuină” adaptată la nevoile țărănești. Bordeiul este un tip specific de habitat, iar medicii de la începutul secolului al XX-lea încep să realizeze acest lucru, ceea ce nu îi va împiedica să continue lupta împotriva lui. Iar recensământul din 1912 ne oferă caleidoscopul complet al locuinței rurale. Măcar acum devine evident ceea ce medicii trebuiau deja să știe din contactul cu terenul: că locuința țărănească este multiformă ca structură, tehnici și materiale de construcție.

Ca și în cazul bordeiului cu plan extins, care trebuie să fi existat, dar pe care medicii îl ignoră pentru simplul motiv că le tulbură imaginea bordeiului-mormânt, medicii trec pe lângă alte aspecte ale igienei rurale, ajungând să susțină lucruri de necrezut cu privire la igiena corporală a co-naționalilor lor țărani: că țărani nu își spală corpul niciodată, cum nu își spală nici hainele. Dacă nu folosesc săpunul, ci leșia preparată din cenușă, aceasta nu înseamnă că nu își spală hainele, și mă întrebam eu undeva mai înainte: să nu fi văzut medicii noștrii țărânci spălând hainele la râu, sau rufe întinse la uscat pe garduri? Greu de crezut. Discursul însă are regulile sale de la care nu se abate și care nu pot fi contradictorii: o lume țărănească a suferinței, mizeriei și morții nu cadrează cu locuințe igienice, cu țărani curați și îmbrăcați în frumoase haine de sărbătoare. Pentru

¹ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Evgheniți, mojiți, ciocoi: despre "obrazele" primei modernități românești (1750-1860)*, Ed. Humanitas, București, 2013, pp. 297-327.

UNIUNEA EUROPEANĂ

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

această din urmă lume țărănească a fost creat un discurs separat, care, compune o imagine atât de diferită de cea schițată de medicii noștri. În acest discurs, obiceiurile calendaristice și cele numite din „ciclul vieții” sunt mărturii ale originii noastre latine, haina mizeră a țăranului se transformă în superbe costume de sărbătoare pe care doamnele din elită nu se sfiesc să le poarte, iar locuința țărănească, cea mizeră, devine ea însăși un adevărat muzeu în care estetica stâlpilor sculptați ai cerdacului se adaugă și mai esteticelor țesături de pe rudă. Țăranul primitiv se transformă în țăranul autohton. Paradigma privirii se schimbă și o dată cu ea și imaginea țăranului².

La sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, în spiritul public din România ambele imagini co-există, sunt concurențiale. Pentru lectorul de astăzi pare atât de ciudat să întâlnească în aceeași epocă imagini atât de contrastante asupra aceluiași obiect. Cultura dominantă manipulează cu patimă imaginea țăranului, iar această stare de fapt este o doar altă fațetă a „chestiei rurale”, care bântuia la propriu societatea românească în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Dar să revenim la discursul medical, ce, am văzut, lasă în umbră părți de realitate care dacă nu l-ar infirma, cel puțin l-ar nuanța. Întotdeauna m-am întrebat: de ce imaginea despre lumea țărănească este atât de negativă? Oare chipul țăranului este acela pe care îl descrie medicul? Bănuielile mele au fost destul de repede confirmate: discursul medical generează o imagine despre o lume țărănească conform unui algoritm propriu și care are doar ca bază de plecare realitatea socială țărănească. Nimic mai mult. Cât despre rațiunile imaginii negative, prima mea ipoteză avea în vedere raporturile dintre emițător și receptor. Altfel spus, am crezut că medicii crează o imagine cu un scop precis - pentru uzul elitei politice; că ei atrag atenția asupra marilor probleme sociale, transformate în probleme igienice și sanitare, din lumea țărănească, pentru a sensibiliza clasa politică față de nevoile acestei imense și copleșitoare mase rurale care alcătuia ceea ce noi obișnuim să numim România modernă. Și parțial aveam dreptate. Dar totuși... dacă acesta era unicul scop, atunci nu se justifică tonul discursului, disprețul implicit față de țăran afișat de multe dintre scrierile medicale. Pentru că medicii nu doar compătimesc această masă umană mizeră, ci o ironizează adesea și, în fond, se pare că o disprețuiesc profund. Medicul nu empatizează cu țăranul, nu încearcă să îi înțeleagă comportamentul decât foarte rar. Medicul, ca și o bună parte a elitei de altfel, consideră țăranii o specie

² Vintilă Mihăilescu, *Antropologie. Cinci introduceri*, Ed. Polirom, Iași, 2007, pp. 263-330.

UNIUNEA EUROPEANĂ

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

OIPOS DRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

inferioară de ființe, inculte, îndărătnice, leneșe, rău-voitoare, care din păcate constituie 80% din populația României și care trebuie deci transformată, modernizată, în cele din urmă civilizată. Că elita nu manifestă interes și înțelegere pentru modul de viață țărănesc o dovedesc o mulțime de fapte, din care voi alege doar două, de natură normativă: astăzi știm că vitele intră pentru țăran în categoria animalelor de lucru, așadar necomestibile, și că doar treptat și cu greu carnea de vită, dar mai ales cea de vițel, au pătruns în alimentația țărănească. Ei bine, în spitalele rurale, conform regulamentelor de funcționare³, carnea de vacă nu lipsește! Mă întreb câtă oroare putea să resimtă un țăran al vremii care afla *post-factum* că tocmai a mâncat carne de vită! Și cât contribuie acest fapt la „apropierea” mult clamată și dorită de corpul medical, dintre țăran și serviciul sanitar modern. Sau mă gândesc, de asemenea, la modelul locuinței țărănești pe care administrația sanitară încearcă să îl impună prin regulament la 1888 și care prevede o separare a spațiului de gătit de cel de odihnă⁴, ceea ce țărani nu fac de obicei în locuințele proprii. Dar cui îi pasă de aceste barbare obiceiuri țărănești?! Evident, nu elitei care încearcă să le impună. Și nu prea reușește. Țăranul trebuie modernizat, trebuie transformat în cetățean. Dar procesul de modernizare a lumii rurale se lovește de opoziția, pasivă adeseori, a imensei mase țărănești care nu o dorește. Țărănimea a fost dintotdeauna și este și în continuare un corp social profund anti-modern. Și pe bună dreptate. Dar ce înseamnă de fapt modernizarea pentru lumea rurală? Înseamnă dislocarea completă a propriului mod de viață; modernizarea înseamnă pur și simplu o transformare profundă, în fapt sinonimă cu dispariția, a vieții țărănești ante-modernizare. Ce tip de comunitate nu se opune unei transformări atât de radicale? Și care ar fi pentru lumea țărănească beneficiile modernizării? Veți spune că împrăștierea, transformarea țăranului, de la Cuza încoace, din serv în proprietar. Un bun argument, dar neconvingător, pentru că această transformare a implicat o prea mică parte a corpului social țărănesc. G.D. Creangă, cel mai avizat cunoscător al proprietății rurale din România la începutul secolului al XX-lea, susține că, în ciuda succesivelor împrăștiări dintre 1864 și 1905, statul eșuează în a-i transforma pe țărani împrăștiți în „țărani bine situați, buni cetățeni, vrednici soldați și buni contribuabili” (Creangă, 1907, XXXVIII). Dar poate domnul Creangă era conservator și nu făcea decât să discrediteze opera socială a liberalilor. Poate,

³ Alina Ioana Șuta, Oana Mihaela Tămaș, Alin Ciupală, Constantin Bărbulescu, Vlad Popovici, *Legislația sanitară în România modernă (1874-1910)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009, pp. 285-288.

⁴ *Ibidem*, p. 296.

UNIUNEA EUROPEANĂ

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

dar datele statistice dovedeau altceva; dovedeau că 291.771 capi de familie țărani sau „31,68 % din totalul țăranilor, care au o întindere mică de 2 hectare, adică o treime din țărani posedă o întindere de pământ, care în împrejurările actuale nu e suficientă a procura unei familii țărănești *strictul necesar în nutrimentul uscat: pâine și măămăligă*, fără a mai vorbi de carne, legume, îmbrăcăminte, impozite și alte trebuințe” (Creangă, 1907, LI). Pâine?! În sfârșit, același autor consideră că doar țăranii ce posedă între 7 și 10 ha de pământ „sunt relativ mai bine situați și mai independenți de proprietari și arendași”, ori această categorie de proprietari reprezintă doar 4,24 % din populația rurală (Creangă, 1907, LV-LVI). În concluzie, privită din punctul de vedere al proprietății asupra pământului, situația țăranimii la 1905 pare dezastruoasă. O treime dintre țărani sunt la limita foametei, iar atunci descrierile medicilor despre o lume țărănească a mizeriei, bolilor și morții par mai aproape de adevăr decât am vrut să credem. Sărăcia este atât de omniprezentă încât eclipsează mica pătură țărănească independentă economic și relativ prosperă. Medicii nu vorbesc despre acești țărani, ei par să nici nu îi vadă. Observăm așadar că marea masă țărănească beneficiază prea puțin de succesivele distribuiri de pământuri din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea; pentru ea modernizarea nu a însemnat decât o continuă sărăcire. La începutul secolului al XX-lea o spun țăranii înșiși. Ion Năbărogu de 90 ani din Poroschia, Teleorman are o viziune proprie asupra secolului al XIX-lea; pentru el procesul de sărăcire începe de la 1848: „Înainte vreme aveam vaci cu lapte, o sută, două dă oi, vr’o douăzecui dă stupi, cai cât vrei; da acu n’am nici cu ce orbi un șoarece; dă lapte, dă miere nu mai e pomeneală, și asta numai din libărtate [din 48] s’a făcut rău, da rău dă tot, și are să fie și mai rău dacă n’o băga dă samă comîndu ala din București” (Candrea, Densusianu, Sperantia, 1906, 142). Dar poate Ion Năbărogu e doar un bătrân ce privește cu nostalgie perioada tinereții pierdute pentru totdeauna. Însă Dandu Dina Duță din Mofleni, Dolj, are doar 52 de ani și nici el nu vede cu ochi buni ultimele patru decenii ale secolului al XIX-lea: „Mai bine era pe vremea Turcului, făceam 12 zile pe an și dam dijmă la porumb; încolo nimic. Durmiam cu boii pă livez până ’n Sfântu Ghiorghe și până să făcea la loc și nimini nu mă ’ntreba. Mă apuca nămiazu pă câmp și nu mă ’ntreba nimini de unde viu și unde mă duc. Aduceam lemne cu targa și așa că nu mă ’ntreba nimini. Aveam de cosam fân ș’aram pe unde vream. Ne-a cuprins statu de peste tot, n’avem nici o mișcare. Turcu o fost credințos: iel o fost, siriacu, bun; cum da îndreptări așa le ținea” (Candrea, Densusianu, Sperantia, 1906, 49). Și astfel de mărturii I.A. Candrea și Ovid

UNIUNEA EUROPEANĂ

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

MINISTERUL
EDUCAȚIEI ȘI
CERCETĂRII
ȘTIINȚIFICE

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

Desușianu culeg la nesfârșit în primii ani de după 1900; din fericire pentru noi, le și publică.

Dacă revenim la rațiunile imaginii negative, nu putem să nu constatăm că ea nu este doar un produs creat pentru uzul clasei politice, ci poartă și o puternică amprentă a emitentului: este negativă pentru că pur și simplu medicii percepeau lumea țărănească într-un mod atât de negativ, chiar dacă pentru noi, astăzi, acest lucru a devenit șocant. În România sfârșitului de secol XIX trăiesc două „popoare”, cum le numește doctorul V. Sion: unul rural și unul urban (Sion, 1904, 240), ce se află în relații cât se poate de antagonice: unul produce „sacul cu grâu” ce stă la baza civilizației române moderne⁵, iar celălalt consumă; unul guvernează, iar celălalt este guvernat; unul este civilizată, iar celălalt este primitiv. Se pare că reciproce sunt doar ura, neîncrederea și disprețul. La 1900 România este o țară unde o puternică fractură socială separă două lumi: masiva masă rurală pe care statul modern, din lipsă de mijloace dar și de voință politică, nu reușește să o modernizeze, și subțirea pătură urbană care, vorba lui Caragiale, de la 1848 încoace, a creat și apoi a modelat fața europeană a României. Aceasta din urmă a creat după chipul și asemănarea ei România modernă, dar nu a reușit să o impună și celei mai mari părți a corpului național; de aici fragilitatea corpului social în România modernă, dovedită atât de tragic în primăvara lui 1907. Eu cred că pentru a înțelege România celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea istoricul de astăzi ar trebui să traverseze prăpastia ce separă cele două Românii, să treacă dincolo, în lumea țărănească, să o privească cu empatie și să-i înțeleagă resorturile de viață. Și atunci, de pe cealaltă parte a baricadei, țăranul primitiv al medicilor se va transforma într-un om în carne și oase, cu rațiunile lui, cu habitudinile lui, cu iubirile și urile lui, un om ca toți ceilalți, un om ca și noi.

⁵ Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, ediția a II-a, Ed. Humanitas, București, 1991, p. 107.